

УДК 634.8:930.24

О. С. Малащук

РОЗВИТОК ТА СТАНОВЛЕННЯ ВИНОГРАДАРСТВА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Розглянуто історичні особливості розвитку та становлення виноградарства Півдня України у другій половині ХІХ. Досліджено діяльність крупних виноградно-виноробських господарств та соціально-економічні чинники, які вплинули на розвиток дрібних селянських господарств цього періоду. Проаналізовано природні та суспільні фактори, що призвели до тривалої кризи у виноградарській галузі й виноробній промисловості України в кінці ХІХ ст.

Ключові слова: виноградарство, виноробство, Бессарабія, Комітет виноградарства.

На території України знаходиться один з центрів виноробства Російської імперії, який має багатовіковий досвід розвитку виноградарства – Південь України. Активний розвиток виноградарської галузі відбувається в кінці ХІХ ст., у зв'язку з чим історія цього питання має важливе значення для стратегічного планування державної політики в господарській сфері.

Вивчення історії розвитку та становлення виноградарської науки на теренах України досі не було предметом спеціальних досліджень і потребує комплексного вивчення. Окремі аспекти історії виноградарства другої половини ХІХ ст. висвітлені в працях Балласа М. [1, 2], Таїрова В.Є. [3, 4], Макаренка П.П. [5], Пеляха М.А. [6], Гросула Я.С. [7], Самсонової А.Я. [8].

Основною метою написання даної статті є дослідження розвитку та становлення виноградарства Півдня України в другій половині ХІХ для виявлення пріоритетних напрямків розвитку виноградарської галузі в Україні.

Ріст міст, похвалення торгових відносин в середині ХІХ століття, високий попит на виноград і вина дали потужний поштовх на розвиток виноградарства Півдня України.

Виноградарство Бессарабії розвивалось в цей період достатньо швидкими темпами. Так, в 1819р. площа виноградних насаджень в краю займала 10,5 тис. десятин (десятина – 1,0925 га), в 1870-1873 рр. – 28,2 тис. десятин (без Ізмаїльського повіту, який вернули Росії в 1878р.), в 1883 р. – 55,1 тис., в 1893 р. – 66 тис., 1897 р. – 67,9 тис., в 1898 р. – 70 тис. і в 1900 р. – 74,2 тис. десятин, тобто збільшилась за цей період більше чим в 7 раз [7, с.353]. В середньому з десятини винограднику в губернії отримували 200 [9, с.213] – 215 [10, с.7] відер вина. Виробництво вина зростало також швидкими темпами: з 1819 по 1858 рр. з 1 до 3 млн. відер, в 1900 р. – 14,8 млн. відер [7, с. 353].

Активно стимулювало розвитку виноградарства будівництво залізничних доріг в краю. В середині 60-х рр. почала діяти перша ділянка залізничної дороги Одеса-Балта, що дозволило з'єднати в подальшому Одесу з промисловими центрами Росії. Розвернулось будівництво залізничної лінії Роздільна-Тирасполь-Кишинів, яка вступила в експлуатацію в 1871р. Центральну частину Бессарабії пересікала залізнична дорога Унгени-Роздільна. На початку ХХ ст. введена залізнична гілка Херсон-Миколаїв.

Залізничні дороги суттєво змінили умови для розвитку виноградарства. Більш досконалий та дешевий вид транспорту полегшив збут винограду і вина у віддалені місця. Під впливом попиту зросли ціни на ці продукти, що зробило виробництво їх більш вигідним. Не менш важливе значення мало і інше обставина. Виноградарство більше, ніж зернове виробництво та і інші галузі, знаходилося в залежності від залізничних доріг за умовами як виробництва, так і збуту продукту. Вино і особливо виноград належать до швидкопсувних продуктів, вимагають швидкого і спокійного перевезення, крім того виноград досягає в короткі терміни і в достатньо значній кількості. Залізничні дороги залучали в ринковий обіг все нові і нові райони. Вони відкривали можливості для розведення виноградників по всіх куточках краю, де би їхньому вирощуванню не перешкоджали природні умови.

Раніше при незначному податку на іноземні вина, бессарабське виноробство не могло витримувати конкуренції. Але після підвищення мита на іноземні вина на 50%, розширення залізничних доріг, перегляду тарифів і правил про перевезення вин, можливості вивозу до внутрішніх губерній розширилось. Так, в кінці першої половини ХІХ ст. із Бессарабії в Подільську, Катеринославську і Херсонські губернії вивозилось всього біля 500 тис. відер вина. До кінця ХІХ ст. збут бессарабських вин досяг 2-3млн. відер [11, с.106]. Основна маса їх доставлялась по залізничних дорогах. Завдяки порівняно дешевшим перевезенням вино могло попадати не лише в сусідні, але і у віддалені райони держави, зокрема, в північно-західні і центральні губернії. Так, в 1897р. із загальної кількості перевезених по залізничній дорозі за межі Бессарабії вин в Одесу і інші території Херсонської губернії було направлено 45,5%, Подільську губернію – 11,7%, Київську – 8,6%, Варшавську – 6,3%, Волинську – 1,9%, Ліфляндську – 1,5%, Полтавську – 0,93%, Московську – 0,82%, Петербурзьку – 0,8% і Харківську – 0,7% [1, с. 243]. Однак слід відмітити, що в 1898-1904 рр. переважна частина (64,8%) бессарабських вин не вивозилась далше районів Південно-Західної залізничної дороги [12].

Важливим значенням для розвитку виноградарства на півдні Бессарабії, особливо в Акерманському та Ізмаїльському повітах, мало розширення судноплавства по Дністру, Пруту і Дунаю. До 80-х рр. ХІХ Дністер був мало доступний для судноплавства. В 1881-1893 рр. були проведені великі роботи по розчищенню порогів, виймання з дна ріки коряг, каменів та поглиблення мілководних перекатів. Ця важлива водна артерія краю стала більш судноплавною. Прут був судноплавний в нижній течії протяжністю майже 200

верст (1 верста – 1,06 км). По Дунаю перевозились вантажі від місця впадання Прута до гирла Кілійського рукава на відстані біля 150 верств [7, с.203].

Для росту вантажообігу велике значення мало застосування паромного флоту. Так, тільки з 1884р. по 1890р. кількість паромних суден на Дністрі збільшилась з 4 до 11 [13]. Раніше перевезення вин по ріках були незначними. З удосконаленням водних шляхів, застосуванням паромних судів об'єм їх значно збільшився. В 1898р. за межі Бессарабії водними шляхами було відправлено 133 тис. пудів вина, 1899 р. – 139 тис., 1900р. – 215,5 і в 1901 р. – 289,8 тис. пудів. В середньому за вказаний період об'єм вивезеного за межі Бессарабії по воді вина склав 194,1 тис. пудів в рік, в наступні 4 роки (1902-1905 рр.) – 231,1тис. пудів, із них через дунайські порти – 2,8% та із Акермана – 97,2% [12].

Різні повіти Бессарабії користувались для збуту винограду та вина тими шляхами сполучення, які були для них найбільш доступні та зручні. В Північній, Центральній і більшій частині Південної зони використовували для цього в основному залізничний транспорт; із Подунав'я (Наддунав'я), особливо Акермана з його виноробним районом, який стояв осторонь залізничних доріг, вино вивозилось переважно водними шляхами.

Із загальної кількості вина, вивезеного на протязі чотирьох років (1898-1901рр.), залізничним транспортом було відправлено 84,7%, водним –15,3%; в Одесу – відповідно 57,1% та 42,9%. По воді вина сюди поступали в основному із Акермана. Завдяки розвитку водного та особливо залізничного транспорту в кінці XIX ст. участь Бессарабії в постачанні Росії вином стала досить суттєвою. На протязі 1898-1904рр. виноробські райони по залізниці ввозили: Бессарабія – 37,6%, Закавказ'я – 23%, Новоросія – 15,8%, Донська область – 7,8, Передкавказзя – 7,4%, Крим – 6,4% і Туркістан – 2% загального вивозу вин [12].

Розвиток виноградарства на кінці XIX століття Півдня України відбувався за активних дій Російської імперії:

Встановлювались певні пільги на виноградну продукцію. Так, відповідно до “Устава о питейном сборе” 1876 р. у виноробних губерніях на пільгових умовах здійснювався продаж виноградного вина. Виноробам дозволялось “без отримання особливого патенту продавати виноградне вино власного виробництва на ринках і торговельних пристанях з возів і човнів” (п. 316 Уставу) [14].

Створюються на пайових засадах товариства для спільних дій з виробництва тих чи інших товарів з метою об'єднання дрібних власників і промисловців. Для підтримання і розвитку їх діяльності урядом було дозволено використовувати кредити, внаслідок чого почала розвиватись діяльність ощадно-позичкових товариств та інших спілок у цій сфері. Так, у 1894 р. було засновано “Товариство Кам'яної Балки” (Мелітопольський повіт Таврійської губернії), у 1985 р. в Ялті – “Російське товариство взаємного сприяння виноробам”, головною метою яких було розвиток садівництва, виноградарства та інших галузей сільського господарства. Розвитку виноградарства і виноробства сприяла також активізація банківської діяльності. У 1894 р. Бессарабський і Херсонський земельні банки звертаються з клопотанням до Міністерства фінансів про дозвіл видавати довгострокові позички під виноградники [8, с.16].

Створення в 1898р. *Комітету виноградарства* при Товаристві сільського господарства Південної Росії, призначенням якого було розповсюдження знань про правильне ведення галузі, розробці прийомів вирощування винограду для відповідних ґрунтів та клімату. При сприянні комітету закладались дослідні плантації для дослідження нових сортів, здійснювались і інші заходи.

Важливим фактором, який сприяв швидкому розвитку виноградарства в цей період є падіння цін на хліб і застій в хлібній торгівлі в кінці XIX ст., який обумовив зниження ефективності зернового виробництва. В результаті різкого збільшення виробництва зерна та загострення аграрної кризи в кінці XIX – початку XX ст. в багатьох районах Росії і Європи співвідношення між попитом і пропозицією змінилось в сторону останнього, ціни на зерно стали суттєво зменшуватись. Все більше ускладнювались умови збуту і зменшувались ціни на хліб безпосередньо в Бессарабії. Вони знизились з 1 руб. 20коп. за пуд пшениці у 80-х рр. до 40-60 коп. (в окремих випадках і до 20-30 коп.) сріблом до середини десятиріччя [15, с. 51, 52, 54].

В цих умовах землероби від зернового виробництва, на якому в минулому була сконцентрована їх увага, в останні два десятиріччя XIX ст. роблять акцент на інші товарні культури, які дають більший прибуток. В 70-90-ті рр. в порівнянні з 50-ми рр. ціни на виноградні вина піднімаються в 2-3 рази [15, с.75]. Десятина винограднику давала прибуток у 8-10 раз більше, чим десятина пшениці.

Бессарабські господарі, які до цього мало цінили природні переваги краю для виробництва винограду, фруктів, тютюну та деяких інших культур, все частіше приходять до висновку, що необхідно реорганізувати господарство, дати йому інший напрямок. У виробництві інших товарних культур, перш за все винограду, як одного із небагатьох цінних промислових рослин, вони побачили “средство навестать проигранное на пшенице” [16, с.450].

Ріст площ виноградних насаджень в досліджуваній період був обумовлений також подальшим збільшенням кількості населення, що призвело до росту трудових ресурсів, які могли бути задіяні у сільському господарстві. До початку 1910р. кількість населення Бессарабії зросла в порівнянні з 1862р. в 2,4 рази, а в порівнянні з 1812р. – більше ніж в 10 разів.

Характеризуючи значення і причини розвитку виноградарства, не можна не вказати на ту велику роль, яку воно відіграло для збереження стійкої економіки в краю, особливо в засушливі роки.

В другій половині XIX ст. під впливом внутрішнього і зовнішнього ринків в Бессарабії високого для того часу рівня досягло землеробство, яке майже виключно базувалось на виробництві зернових. Однак засухи, які часто повторялись (1891, 1892, 1896 та 1899рр.), призводили до нестійких врожаїв зернових і в цілому згубно відбивались на економіці сільськогосподарського виробництва.

Економічна нестійкість монокультурного зернового господарства визвала необхідність розширення виробництва інших культур. Після засухи 1891р. В.Є.Таїров відмічав, що пережите народом страшне лихо служить наглядним доказом того, що добробут багатомільйонного населення не можна засновувати лише на хліборобстві, а паралельно необхідно розвивати інші галузі сільського господарства, які в важкі та критичні роки хоча б якось забезпечать існування землероби” [3, с.65]. Все більше впевнюючись в ненадійності заняття рільництвом та тваринництвом, землероби приходили до висновку про необхідність більш широкого розвитку виноградарства. Засухостійкий виноград мирився з обмеженою кількістю вологи в ґрунті, явно недостатньою для інших вирощуваних культур. До того ж виноградні кущі можуть витягувати вологу із глибоких шарів підґрунтя, де вона краще і довше зберігається.

Навіть в засушливі, несприятливі для багатьох культур роки виноград давав хороші, більш високої якості урожаї. Про цю особливість виноградної рослини на початку ХХ століття писали, що в Бессарабії нерідко повторялись засухи, і в такі роки, коли польові культури гинуть, чи суттєво страждають, лише одне виноградарство виручає землероба, оскільки воно володіє значною опором до засухи та приносить із року в рік більш чи менш рівномірні врожаї, причому в більш засушливі роки вино вдається особливо добрим і продається по більш високій ціні.

Значна роль виноградарства в забезпеченні стійкості економіки господарств, розміщених в районах високотоварного садівництва. Сади, особливо сім'ячкових порід, відрізнялись явно вираженою періодичністю плодоношення. Тому, щоб підтримати господарство на належному рівні, жителі сіл високотоварного садівництва в останню чверть ХІХ ст. починають займатись виноградарством.

В середині ХІХ ст. набувають розвитку раніше створені та виникають нові крупні виробничі виноградно-винобські господарства з площею виноградників від 30 до 70 десятин. Нерухомість старовинних систем ведення виноградарства замінювалась новими прийомами, первобутні знаряддя – більш удосконаленими знаряддями та машинами. Догляд за виноградними насадженнями, взагалі доволі багатогранний та важкий був доведений в деяких крупних господарствах до досконалості. Шабські і акерманські виноградники в кінці ХІХ ст. вважались найбільш цінними в губернії.

Серед крупних виноградних господарств особливої уваги заслуговують виноградники Жульман-Попова. Приступивши в 1835р. до посадки виноградників на пустуючих землях, він на протязі 40 років створив 30 десятин прекрасних насаджень. Вже в 72-річному віці він придбав 10 дес. на пісках і посадив біля 44 тис. лоз благородного сортименту (Каберне, Ріслінг). Жульман-Попов одним із перших став досліджувати і відбирати найбільш придатні для місцевих умов сорти, висадив біля 20 сортів іноземних лоз. В 1876р. з цією метою він виписав певну кількість сортів із Криму, із яких найбільш вдалим виявились Піно флері, Трамінер і Ріслінг.

Жульман-Попов ввів покращення і у виноробство: в 1862р. облаштував виноробню пресами, виписаними із Франції, побудував прекрасні бродільні, а в невеликому, але добре облаштованому погрібі поставив лагерфаси (великі бочки, в яких відбувається повільне бродіння вина). Його вина були кращими в Бессарабії.

В останній чверті ХІХ ст. виноградарство Шабо отримало подальший розвиток. Площа насаджень розширилась тут до 1892р. до 572 дес., а і 1896 р. досягла 641 дес., були плантації виноградників площею 35-70 дес. [1, с.41].

Великими майстрами у виноградарстві були Ш. Тардан (переклав на російську книгу “Культура виноградників”, Одеса, 1874р.) і Давід Дони (славився виготовленням шампанських вин), інші винороби Шабо були відомі по всій Росії і славились виготовленням високоякісних сухих білих вин, які користувались великим попитом.

Наприкінці ХІХ століття в Одесі діяли крупні виноробні і виноторгові компанії, які поступово витісняли зарубіжні. У 1899 р. відомим на півдні Росії підприємцем П.Ф.Родоканакі було засновано Товариство виноробства для приготування шампанського із бессарабського вина французьким способом, яке в 1891 р. збудувало завод по виробництву шампанського “Ексцельсьюр” з вітчизняних виноматеріалів за французькою технологією. У перший же рік його функціонування виготовлено 250 тис. пляшок шампанського. У 1897 р. на цьому заводі розпочато перекурку вина на коньячний спирт.

У тому ж році російськими та іноземними підприємцями було створено Південноруське виноробне товариство “Генріх Редер”. Його засновники організували власне виробництво шампанського за французькою технологією. Воно збудувало свій сучасний завод шампанських вин (з належними сховищами для їх витримки), які відрізнялись високою якістю та швидко продавались [17, с.23].

Одеса була не лише крупним споживачем, але і товаророзподільним центром бессарабських вин, постаючи ними багато міст держави. Комісіонери 23 одеських оптових складів працювали в Петербурзі, Москві, Ризі, Лібаві. У 80-90-х рр. в Одесу завозилось до 1 млн відер бессарабських вин, із них до 60% відправлялось в глибину держави, аж до Далекого Сходу [15, с.80-81]. Одеса стала основним споживачем бессарабських вин. На протязі чотирьох років (1898 – 1901рр.) за межі Бессарабії було відправлено 5087,3 тис. пудів вина, з них в Одесу – 1739 тис. (34,2%). Із загальної кількості вин, завезених в Одесу в цей період, 46% поступало з Бессарабії [12].

На бессарабських виноматеріалах працювали деякі підприємства Одеси. Вже в 40-х рр. Нарішкін відкрив там завод по виробництву шипучих вин із акерманських виноматеріалів. Акерман постачав сировиною і інших виробників, які виготовляли шампанські вина. До початку 70-х рр. в Одесі функціонували подібні заклади Г.Гаже, Л.М. Шандера і Г.Є.Савицького. Із бессарабських виноматеріалів виготовляли руське шампанське відомі фабриканти Петербургу, Москви, Києва, Харкова, збуваючи його під іноземними ярликами [18, с. 2]. Незважаючи на те, що природні умови в Бессарабії сприяли вирощуванню

шампанських сортів винограду, особливо в центральній її частині, виробництво шампанського на початку ХХ ст. тут було в зароджуваному стані.

До земельної реформи 1868р. виноградарство краю розвивалось головним чином в господарствах поміщиків, колоністів, державних селян і в монастирях.

В 2-й половині ХІХ значно покращилися також умови для розвитку виноградарства в селянських господарствах. Царане (основна категорія селян Бессарабії, яка проживала на землях поміщиків, монастирів, деяких резешей (юридичні вільні селяни, які жили общинами, володіли землею спільно і мали право розпоряджатися нею аж до передачі, однак тільки членам своєї общини) і однодвірців, на користь яких вони відбували повинність, грошовий оброк на основі усних чи письмових умов), які становили в 1861р. більше 41% населення Бессарабії, виноградарством займались мало [7, с.125]. Явище це не було випадковим. До реформи 1868р. царане власної землі не мали, користувались на певних умовах землями поміщиків і монастирів, займаючи їх однорічними культурами. Закладати на чужій землі таку багаторічну культуру як виноград, розведення якої було зв'язано з великими затратами праці та засобів, царане не наважувались. Не були зацікавлені в цьому і поміщики. В більшості випадків вони навіть забороняли царанам розводити виноград на виділених їм землях, "дабы тем самым обеспечить сбыт вина по выгодной цене из "господских" виноградников, продаваемого обыкновенно в "господских" корчмах" [19, с.69].

Після реформи умови для розвитку виноградарства в господарствах царан змінилися. У відповідності з Положенням про земельну реформу від 14 червня 1868р. вони отримали наділи землі в постійне користування. Вільний розвиток дрібного сільського господарства відіграв важливу роль у розвитку виноградного краю. На нових умовах селяни отримали можливість вирощувати не лише однорічні, але і багаторічні культури, в тому числі і виноград.

Дослідник бессарабського виноградарства А.І. Погібко писав, що після того як царане отримали земельні наділи і їм було надано право використовувати цю землю під будь-яку культуру, вони "...конечно, принялись тотчас же за культуру винограда" [19, с.70]. М.Баллас відмічав, що з тих пір, як площа селянських виноградників з кожним роком розширялась, "...места, малопригодные для сельскохозяйственных культур, стали превращаться в сплошные виноградники" [2, с.28].

Жителі багатьох сіл були забезпечені землею досить слабо. Так до початку ХХ ст. по губернії в цілому на одне господарство припадало в середньому 12,1 десятина землі, а в окремих поселень – всього 2-3,5 десятини. Економічне значення і розвиток виноградарства серед селян багатьох територій Бессарабії, особливо центральної частини, було поставлено в пряму залежність від площ земельних ділянок. Як відмічав М.Баллас "В селениях малоземельных виноградная культура достигала наибольшего развития, приобретая все более и более исключительно специальный характер и вместе с садоводством легла в основу благосостояния местных жителей" [2, с.61].

Це зумовило наступні аспекти. По-перше, при недостатці орних земель виноград в руках жителів густонаселених територій був благодатною рослиною для використання незручних і менш родючих земель, які ставали важливим джерелом матеріального забезпечення. В зв'язку з особливостями виноградної лози для її вирощування придатні такі ділянки, які по розміщенню (круті схили) чи по складу ґрунту (піщані, кам'янисті, вапняні та інші) незручні, а іноді – зовсім непридатні для інших культур. А саме вирощування винограду (одна із небагатьох рослин) дозволяє найбільш раціонально використовувати такі землі, зробити їх високопродуктивними. Відомий вчений-виноградар нашої країни В.Є.Таїров відмічав, що невеликі виноградники, розведені на землях, непридатних для інших культурних рослин, "... обеспечивают существование целых семейств, тогда как 1,5-2 дес. ржи или ячменя не в состоянии были бы прокормить их" [4, с.65]. В зв'язку з цим, враховуючи користь вирощування винограду на незручних для інших культур землях, жителі багатьох територій розширяли посадки лози.

По-друге, в густонаселених селах необхідно було зайняти людей роботою, використовувати вільні трудові резерви. В зв'язку з цим жителям таких місцевостей приходилось головну увагу приділяти більш інтенсивним, чим хліборобство, формам культури. Звичайно, що перш за все вони звертались до однієї уже існуючих галузей господарства – виноградарству. Виноградні насадження потребували затрат праці в 4-6 раз більше, ніж зернові культури, які широко вирощувались в то час.

По-третє, мабуть, найважливішою обставиною, що обумовило широкий розвиток виноградарства в густонаселених територіях, є те, що виноград, у порівнянні з іншими культурами, давав найбільший результат з найменшої площі землі [5, с.37-38].

Кінець ХІХ ст. характеризується для виноградарства Півдня України не лише його активним розвитком, але й розпочинається період тривалої кризи у виноградарській галузі й виноробній промисловості України.

Серед природних факторів, які її зумовили: посуха, раптові суворі зимові морози, різка зміна температури взимку, навесні й восени, весняні заморозки й настання передчасних осінніх морозів.

В 1848 -1849 рр. бессарабські виноградники сильно постраждали від суворої зими, а в наступному році морози й сухе, пекуче літо заподіяли сильну шкоду виноградникам Акерманського й Ізмаїльського повітів. В 1876 р. мороз 9 травня сильно ушкодив виноградники й знищив багато кущів; суворі й безсніжна зима з 1879 р. на 1880 р. завдала значні ушкодження. 1881 рік відрізнявся також несприятливими метеорологічними умовами; небували посухи 1891 і 1892 р. виснажили вологу в найглибших шарах підґрунтя. В 1892 р. сади постраждали від грибкових хвороб і сильної посухи, а в північній Бессарабії в 1891 р. суворі зима згубила масу виноградників, які були подальшому і зовсім закинуті.

В Оргієвському повіті багато лоз загинули, значна частина їх була вирубана. У деяких місцях Белцького повіту, за даними управи, зі страхового списку 1891 р. виключено було понад 15,2% всіх виноградників

(загинуло 646,697 кущів), загинули виноградники в Бельцях і у Фолешській волості. Те ж саме явище помітно було й у Сороському повіті: від морозів і посухи за три роки (1893 — 1895рр.) кількість виноградних кущів зменшилася на 33%, а площа, зайнята ними, на 3,6% [1, с.130].

Досить великого удару по виноградарству завдали грибові хвороби (мілдью, оїдіум та інші) та зараження виноградників філоксерою (з 1886р.), боротьба з якими на той час була практично неможлива.

Серед суспільних чинників, які вплинули на кризу у виноградарстві того періоду були:

1. Висока питома вага дрібних виноградарських господарств, не здатних раціонально вести виробництво на науковій основі. Більшість селянських виноградників не відповідали основним вимогам правильної організації й технології виноградарства, не кожен власник мав засоби промислового перероблення винограду й погрібне господарство для зберігання продукції. Таким чином, низький рівень виробництва більшості таких господарств не забезпечував достатнього випуску високоякісної продукції.

2. Грабування дрібних виробників скупниками виноградної продукції й доведення їх економічного становища до низького рівня.

3. Постійне збільшення орендної плати за експлуатацію земель під виноградні насадження, оскільки плата за оренду землі встановлювалась на розсуд власника й не регламентувалась на законодавчому рівні.

4. Зростання фальсифікації вин, внаслідок різних махінацій (розведення водою, додавання в ординарні вина цукру, спирту, різних барвників і кислот). Однією з найважливіших причин інтенсивного поширення фальсифікації вин була відсутність належного правового регулювання в цій сфері й безкарність винних осіб [20, с. 56].

Підсумовуючи вищевикладене, видно, що становлення виноградарства другої половини XIX століття на півдні сучасної України відбувалось з врахуванням соціально-економічного розвитку Російської імперії, а саме розбудовою залізничного транспорту, судноплавства, паромного флоту, що дозволяє збільшити вантажообіг виноградної продукції. Крім того уряд створює Комітет виноградарства при Товаристві сільського господарства Південної Росії, завдяки якому розповсюджуються знання серед населення про правильне ведення галузі виноградарства та розробці прийомів вирощування винограду для відповідних територій.

Становлення виноградарства в XIX столітті відбувається під впливом діяльності крупних виноградно-виноробських господарств краю та з прийняттям земельної реформи від 14 червня 1868 р. – розвитку дрібних селянських виноградарських господарств.

Досліджуваний період характеризується для виноградарства Півдня України не лише його активним розвитком, але тривалою кризою, що зумовлено несприятливими метеорологічними погодними умовами (засухами, морозами), які призводили до винищення виноградників, поширенням на виноградниках шкідників та хвороб, а також суспільними чинниками, основні з них – недосконала законодавча база в даній галузі та в державі в цілому.

Дослідження даного періоду становлення і розвитку виноградарства показує, що дана галузь зазнає певних підйомів та спадів у силу різних факторів, як природних, економічних, політичних та інших. Тому для формування сучасних рекомендацій щодо пріоритетних напрямків розвитку виноградарсько-виноробних підприємств необхідно враховувати досвід набутих поколінь.

Джерела та література

1. Баллас М. Виноделие въ Россіи. Ч.V. Южная Россія (Бессарабія, Херсонская, Подольская и Екатеринославская губерніи) / М. Баллас. – Спб., 1899. – 317 с.
2. Баллас М. Статистический временник Российской империи. – Серия II. Вып.15. – С.28, 61.
3. Таиров В.Е. Настоящее положение виноделия в России и меры к его поднятию и развитию / В.Е. Таиров // Вестник виноделия. – №1. – 1892. – С.65.
4. Таиров В.Е. В защиту виноградного вина / В.Е. Таиров // Труды комитета виноградарства и виноделия. – Т. III. – Пг., 1916. – С.65.
5. Макаренко П.П. Очерки истории виноградарства Бессарабии и левобережного Поднепровья / П.П. Макаренко. – Кишинев: Штиинца, 1988. – 262 с.
6. Пелях М.А. История виноградарства и виноделия Молдавии / М.А. Пелях. – Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1970. – 183 с.
7. Гросул Я.С. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1861-1905гг.) / Я.С. Гросул, И.Г. Будак. – Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1972. – 604 с.
8. Самсонова Я.О. Правові засади виробництва й реалізації виноградної продукції в Україні: Монографія. – Харків: Видавництво "С.А.М.", 2012. – 176 с.
9. Сельское хозяйство и лесоводство. – Ч. CLXIV. – СПб., 1890. – С.213.
10. Производительные силы России: краткая характеристика различных отраслей труда – соответственно классификации выставки: [сборник] / под ред. Ковалевского В.И. – СПб.: типография А.Лейферта: типография Исидора Гольдберта: экономическая, 1896. – VIII, 1284 с.
11. Труды Кишиневского сельскохозяйственного института им. М.В. Фрунзе. – Т.62. –1970. – С.106.
12. Бессарабское сельское хозяйство. – №19. –1909.
13. Речной флот Европейской России по переписи 1900г. – СПб., 1902. – С.72.
14. Устав о питейном сборе от 1876 р. // Свод законов Рос. империи. – СПб., 1876. – 173с.
15. Анцупов И.А. Сельскохозяйственный рынок Бессарабии в XIX в.: монография / И.А. Анцупов. – Кишинев: Штиинца, 1981. – 253 с.
16. Русский винодел. – №11-12. – 1887. – С. 450.
17. Гаркуша О.М. До історії виникнення й розвитку виноградарства та виноробства в українському Причорномор'ї / О.М. Гаркуша // Наук. пр. НАУКМА (Миколаївська філ.). – 2001. – 10 – С. 22-24.
18. Бессарабский вестник. – №13. – 1889. – С.2.

19. Погибко А.И. Отчет об осмотре виноградников в Яском и Хотинском уездах Бессарабской губернии в 1885 г. / А.И. Погибко. – Одесса, 1886г. – С. 69-70.
20. Гайдуков И. П. О нуждах виноделия / И. П. Гайдуков // Съезд виноградарей и виноделов, 20-23 авг. 1910 г.: тезисы докл. – Одесса, 1911. – С. 56.

Malaschuk O. S. Formation and development of viticulture in the South of Ukraine in the second half of the nineteenth century.

The article examines historical features of the formation and development of viticulture in the South of Ukraine in the second half of the nineteenth century. The activity of major grape and wine-making farms and socio-economic factors that influenced the development of small farms of this period are studied. Natural and social factors that led to a prolonged crisis in the wine-growing and the wine-making industries in Ukraine in the late nineteenth century are analyzed.

Key words: viticulture, winemaking, Bessarabia, the Committee of viticulture